

Alsof je meerdere levens meemaakt.

Een interview met Peter Aers, Tijs Ceulemans en
Leentje Vandenbussche over *X/ een oefening in verdwijnen*

door Marnix Rummens

Het is omgekeerd: waarom zouden we het er niet over hebben? Een antwoord op de vraag waarom ze een onderwerp als de dood bestuderen, daar zitten theatermakers Peter Aers, Tijs Ceulemans en Leentje Vandenbussche alvast niet om verlegen. Als afsluiter van hun twee jaar durend onderzoek naar wat onze laatste overgang met zich meebrengt zien binnenkort maar liefst drie nieuwe voorstellingen het licht. Tijd voor een gesprek over theater op de grens van het dagelijkse leven, of er net voorbij.

Peter en Tijs, jullie staan gekend als een onafscheidelijk duo, en Leentje, jij maakte vooral eigen werk. Hoe kwamen jullie ertoe om samen te werken?

T: Twee jaar geleden, na onze vorige voorstelling *The Hidden Tracks*, waren Peter en ik op een cruciaal punt terecht gekomen. We werkten zo nauw samen, waren zo op elkaar afgestemd dat de spanning een beetje wegviel. En dat vonden we toch problematisch. We hebben onszelf toen voor de keus gesteld. Ofwel moesten we stoppen, ofwel moesten we het open trekken, iemand vinden die met ons zou willen samen werken. Toen stelde Peter Leentje voor. Omdat haar werk en ook haar werkwijze zo gelijklopend is: haar interesse in wachten en loslaten, haar voorliefde om met gewone mensen te werken temidden van het dagelijkse leven. De volgende dag zijn we Leentje gaan opzoeken in Campo, waar ze aan het werken was aan *O*.

L: Ik had in 2007 al eens met Peter samen gewerkt en dat klikte erg goed. En ik was ook echt gebeten door *The Hidden Tracks*. Onze achtergronden liepen op een heel natuurlijke manier in elkaar over, eigenlijk. Geen van ons drie maakt klassiek theater, we vertrekken niet van een tekst of script, maar van persoonlijke ervaringen die we op een weloverwogen manier gaan opdoen, dat was heel belangrijk.

Hoe ontstond jullie gezamenlijke interesse in de dood?

L: Toen we gingen samenwerken was het vrij snel duidelijk dat het rond een nieuwe oefening in verdwijnen zou zijn. De jongens waren al een tijd bezig met dat soort oefeningen en ook mijn werk leunde daar heel dicht bij aan.

P: We hadden een lijst opgemaakt met mogelijke oefeningen in verdwijnen. Na een maand als dakloze te hebben geleefd in Boedapest, en een maand als hobo langs de treinsporen door de V.S. te hebben gereisd, zochten we naar een andere manier waarop je kan verdwijnen uit onze samenleving. We speelden een tijd met de vraag wat er zou gebeuren als je jezelf zou wissen uit alle bestanden en databases van de maatschappij en dus je legitieme identiteit opgeeft. Een andere denkpiste was gaan leven als een hongerstaker. Al gauw kwam de meest vergaande manier van verdwijnen ter sprake, de dood. Die sprak ons meteen alledrie aan. Omdat die zo onontkoombaar is, maar tegelijk zo ongrijpbaar.

T: Als je het niet direct begrijpt dan wordt het interessant. Dat is onze methode: opzoeken wat je niet begrijpt. Niet van op afstand, maar door het te gaan beleven.

P: We wisten direct dat het niet evident zou worden. We zouden via de ervaring van andere mensen moeten gaan en met hen een gepaste manier moeten vinden om over zo een fragiel onderwerp te spreken. Wanneer zou iemand ons toestaan daar deel van uit te maken?

Hoe zijn jullie daarbij precies te werk gegaan?

L: Naast zelf veel te lezen over de dood in fictie en wetenschappelijk werk, zijn we begonnen met een oproep naar het grote publiek om samen met ons sterfscènes uit de literatuur te verzamelen. Onder de titel *De dood in fictie* worden die straks uitgegeven in een boek. Daarnaast organiseerden we gespreksmomenten over de dood bij heel verschillende groepen mensen, van kinderen tot schippers. Dat heeft enorm inspirerende gesprekken opgeleverd. Maar we zijn het sterven ook van dichtbij gaan opzoeken.

P: Al heel vroeg zijn we als stille getuige mee gegaan tijdens stervensbegeleiding. Je maakt er van dichtbij mee hoe palliatieve patiënten leren omgaan met het feit dat hun einde nadert, dat ze hun naasten zullen achterlaten, met de emoties die daarmee verbonden zijn. De confrontatie met die leefwereld, daar word je meteen nederig van. Maar ze roept ook veel vragen op. Ook het contact met het verzorgend personeel en verschillende specialisten ter zake leverde erg boeiende bedenkingen op. Dat leidde tot *Te gast bij X* in Vrijstaat O., een soort debatreeks over verschillende facetten van de dood, gespreid over drie dagen. Elke dag benaderden we de dood vanuit een andere invalshoek: zoals wetenschap, kunst en praktijkervaring.

Door je contact met stervende mensen wordt je onderzoek direct heel persoonlijk.

T: Dat klopt. Naast ons proces als stille getuige vroegen we ons ook af of het mogelijk zou zijn een stervende persoon beter te leren kennen en haar proces van dichtbij mee te maken. Dat is X geworden, een vrouw van middelbare leeftijd waarbij een terminale kanker was vastgesteld. Zij reageerde als enige op onze oproep en was bereid om geregeld gesprekken met ons te voeren over haar ervaringen als stervende. Om dat doenbaar te houden kwamen we op het idee om elk van ons een verschillende rol toe te kennen in dat gesprek. Tegelijk was dat ook een oefening om de verschillende manieren waarop je bij een sterfgeval betrokken kan zijn beter te begrijpen. Peter is degene geworden die geregeld met X onder vier ogen praatte. Dat klikte goed en de gesprekken die daaruit voort kwamen waren erg pakkend. Leentje maakte alles mee vanop de tweede rij: zij ging niet mee naar binnen, maar luisterde naar Peter zijn verhaal als hij bij X buiten kwam. Ik tenslotte kreeg enkel de audio opnames van de gesprekken te horen en had dus de meest afstandelijke positie van ons drie. Tegelijk was ik wel de enige die het overzicht kon behouden omdat ik de geluidsbestanden steeds opnieuw kon beluisteren.

Die ervaringen zijn jullie steeds ook blijven delen.

L: We besloten om op het moment dat X zou sterven een soort van publieksmoment te laten plaatsvinden waarop we onze persoonlijke belevenis van de gebeurtenissen zouden delen. Elk vanuit ons eigen standpunt, vanuit onze eigen positie, met onze eigen vragen. Dat is X/3 geworden, een éénmalige voorstelling in kunstencentrum Buda in oktober vorig jaar. Enfin, meer een open vraaggesprek eigenlijk. Maar dan een erg gevoelig.

P: We hebben altijd de reflex gehad om ons onderzoek open te trekken naar het publiek. Hoe giet je dat in woorden, dat doodgaan? Alleen al door dat onderwerp aan te snijden creëer je een context die heel wat mensen hebben aangegrepen om over hun ervaringen te praten. Het was frappant om te merken hoeveel nood daaraan was. Je kan enorm veel leren van elkaar's verhaal, en op een heel ongedwongen manier creëer je banden met elkaar.

Jullie komen heel dicht bij je publiek te staan, alsof jullie samen op zoek gaan. Waaraan ligt dat volgens jullie?

T: Ik denk dat dat veel te maken heeft met het feit dat we zelf steeds als leek vertrekken, waardoor we vrij pretentieloos werken. We stellen heel menselijke vragen en krijgen dan ook heel menselijke antwoorden. Eigenlijk staan wij in dezelfde positie als ons publiek en zoeken we samen, ja. Het is

zeer belangrijk voor ons dat het publiek weet dat wij evengoed zoekende zijn. Het is nooit onze bedoeling om expert te worden, mocht dat al kunnen over zo'n onderwerp.

L: Vandaar ook ons India-verhaal. Nadat we een goed jaar in België hadden gewerkt besloten we om ons onderzoek volledig open te trekken vanuit een andere cultuur, alvorens alles vorm te geven in de drie finale voorstellingen. We zijn drie weken gaan leven in Manikarnika Ghat, een heilige plek aan de Ganges waar hindoes hun doden verbranden. Zo'n duik in een andere wereld verplicht je niet enkel om wat je kent even los te laten, het laat je op een heel nieuwe manier naar de dingen kijken. Op de dag van onze terugkomst, nog helemaal onder de indruk van onze tocht, hadden we weer een open publieksmoment gepland waarop we onze belevingen konden delen, en vooral een beetje ordenen.

Als het niet de bedoeling is om expert te worden in jullie onderwerp, waarin hebben jullie zich dan wel getraind met *X*/Een oefening in verdwijnen?

L: Natuurlijk doe je steeds meer ervaring op over hoe je een zoekproces het beste vormgeeft. Enerzijds zie je meer mogelijkheden om publieke momenten te creëren. Je wordt beter in die uitwisseling en krijgt daar veel van terug. Anderzijds hebben we ook geleerd om voldoende tijd te nemen. Dat is erg belangrijk gebleken in dit project. De tijd om omwegen te maken, in zowel je belevenissen als in je literatuurstudie om die ervaringen te begrijpen. Tijd ook om met mensen samen te zijn zonder de nood aan iets dat je direct in een voorstelling moet kunnen gieten. Dat maakt een project echt rijk omdat er veel meer organische verbindingen mogelijk worden.

P: En tegelijk geeft die tijd je de kans om proces en product veel meer te verstrengelen. In zekere zin is ons hele onderzoeksproces ook een aaneenschakeling van kleine publieksmomenten die echt op zichzelf kunnen staan.

Zijn er ook zaken waarin jullie persoonlijk zijn gegroeid? Waar doen jullie het voor, dat oefenen in verdwijnen?

T: Die fragiliteit die we hebben tegenover het gebeuren vind ik heel belangrijk. Die zorgt dat alles heel menselijk blijft. Ik denk dat we daar veel in gegroeid zijn en ik zou trots zijn mocht ik daar nog beter in kunnen worden. Je kwetsbaar opstellen en echt heel persoonlijk je eigen weg kunnen gaan, zonder teveel controle te willen houden of druk te voelen van andermans verwachtingen. Dat lijkt me echt belangrijk in deze oefeningen. Die betrokkenheid maakt het soms gevaarlijk, maar zorgt tegelijk voor zoveel schoonheid, zoals in *X/3*. Want door je zelf kwetsbaar op te stellen krijg je ook zoveel terug. Daar zit volgens mij de essentie van wat we maken. En dat is toch niet volledig conventioneel, daar zit altijd een randje aan waar ik erg achter sta. Als mens en als maker.

In zekere zin buigen jullie het afschrikwekkende aan de dood -de onmacht, het niet weten- net om in een aantrekkingskracht die mensen samenbrengt. Door enkel jullie houding ten opzichte van dat grote ongekende te veranderen -het te bevestigen in plaats van ervan weg te lopen- verander je de hele bijklink van een beladen onderwerp als de dood.

P: Da's waar. Wat we niet doen is iets afstandelijk gaan bestuderen en dat op podium brengen. Wij gaan er als maker of onderzoeker echt in zitten, tussen staan. Dat is op zich al een ingreep en een subtiel maar essentieel onderscheid met meer klassiek theater. Manikarnika Ghat ging daar voor mij heel hard over. Een van mijn meest levendige herinneringen aan die reis is een moment waarop ik 's nachts met een sadhoe (een soort ascetische monnik) in een tempel zat, terwijl je buiten overal lijken zag branden. Dat was zo overweldigend, het leek wel een beeld uit een horrorfilm. En toch herinner ik me zo een diepe rust, alsof je de dingen leert aanvaarden voor wat ze zijn. Dat heeft met overgave te maken. Zonder iets in een vreemde, afgelegen cultuur duiken, het is een grote sprong. Maar eens je springt heb je geen keus meer en dan verdwijnt die onrust, heel raar. Met *The Hidden Tracks* was dat hetzelfde. Daar hebben we echt een paar serieuze risico's genomen, en daar komt

veel angst bij kijken. Maar houvast lossen levert zoveel op. Oefenen in verdwijnen betekent voor mij opnieuw afscheid leren nemen, leren loslaten. Leren omgaan met de loop van het leven. In praktijk. Hoe afschrikwekkend dat in het begin soms aanvoelt, na een tijd werkt dat echt aanstekelijk.

Jullie hebben je onderzoek doorleefd op heel verschillende manieren: via bevragingen en debatten, als stille getuigen, via literatuur, als reiziger in een vreemde cultuur. Komen die verschillende invalshoeken terug in de drie voorstellingen die jullie aan het maken zijn?

P: Bijna twee jaar lang hebben we ons onderwerp zo breed en veelzijdig mogelijk proberen te benaderen. We hadden niet het gevoel dat we dat uiteindelijk vorm konden geven in één concept of voorstelling. Afhankelijk van wat ons het meeste heeft geraakt zijn we aan de slag gegaan met drie verschillende concepten. Dat was voor ons echt een noodzaak.

T: Dat die veelzijdigheid goed kan werken was ons al opgevallen tijdens *Te gast bij X*. Daarnaast zijn we ook met drie makers en we merken voortdurend de verrijking van verschillende standpunten. Een onderwerp als de dood kan je gewoon niet zomaar vatten in een afgerond verhaal. Ik hoop dat de voorstellingen vooral een goeie impressie geven van onze zoektocht, en het gesprek verder aanwakkeren.

L: In *LIGHT* klinkt ons persoonlijk verhaal misschien nog het beste door. Dat wordt een monoloog over de vragen die je je stelt bij zo'n moment van overgang, over de beslissingen waar je voor staat: vechten of loslaten. Op zich zijn dat gevoelens die iedereen wel herkent. In *MEDIUM* komt onze fascinatie voor kennis het meest tot uiting. Daar bekijken we vanuit een biologisch, wetenschappelijk standpunt wat er precies gebeurt wanneer iemand sterft. De achterliggende vraag is daar in hoeverre kennis ook troost kan bieden. *STRONG* is een installatie waar je een per een door moet. Daar komt de ongrijpbare kant van de dood misschien nog het meest aan bod.

P: Eigenlijk zitten die drie posities die we tegenover X hebben aangenomen wel in die drie voorstellingen. In *LIGHT* ben je een stille getuige. Het voelt veiliger door de afstand, maar kan niettemin hard aankomen. *MEDIUM* hangt ergens tussenin, omdat de beschrijving van het stervende lichaam al heel intiem wordt. *STRONG* tenslotte is echt een persoonlijk parcours dat je voor keuzes stelt, een soort van grenservaring.

Wat blijft jullie het meeste bij na twee jaar werken rond de dood?

L: Het leuke is dat al die ervaringen een onvatbaar onderwerp als de dood toch heel concreet maken. Je bent totaal niet meer bezig met de grote conceptuele geladenheid van dat onderwerp. Het resultaat van dat hele zoekproces is voor mij dus zeker geen antwoord op de grote levensvragen, maar een manier vinden die je in staat stelt er mee om te gaan. De indrukken die je opdoet zijn heel klein en eenvoudig, maar omdat je er zo intens mee bezig bent nestelen ze zich diep in je lichaam en je denken. En da's een erg mooi cadeau. Al vraagt een project als dit wel een extreme toewijding, waardoor er soms ook weinig plaats is voor andere dingen. Het is heel veel geweest, alsof je meerdere levens meemaakt.

T: Ik volg wel wat Leentje zegt over die eenvoud. Ik kan een onderwerp als sterven enkel plaatsen voor mezelf als het terug simpel wordt. Het heeft veel body en daar smijt je je in, maar enkel een uitgepuurde ervaring blijft echt hangen. Hoe simpeler hoe beter. In Boedapest heb ik veel geleerd, maar de kern van wat me bijblijft is dat kikkerperspectief, dat is de enige manier waarop ik die ervaring kan plaatsen. Amerika laat zich voor mij samenvatten in één gevoel: ik heb gezocht maar niet gevonden, en da's ok. Aan dit project hou ik net als Peter vooral een bepaald soort rust over die ik niet kan beschrijven. Ik ben er bijna zeker van dat die gaat overblijven.

P: Wat mij heeft verbaasd is hoe goed het kan voelen om met de dood bezig te zijn. Ik denk dat dat gezond is. Om zo'n grote vraag niet per se te vatten, maar er door te gaan, en onderweg jezelf gewoon weer wat beter te leren kennen.